

ձեռվ գրուած է, նոչպէս որ Գր. Միլեկը ալ կը կմայէ (WZKM VIII էջ 361. մե՞ս նաեւ Փ. Բուզանդ, Դպր. Գ. զ. զ. է. և. ասէ Վարդաշ. Աշէ սահեւք ոժուլ, որով երկախ շղացուցուք, զի զայս խարեւոցք զարգախ չայց: Եւ անդէն բրին ոժուլ, որով խարէին զաշսն Տիրանայ): Զգիտենք թէ Հ. Մէնէվիշեան իւր այս տեսութիւնն ինչո՞ւ չըլուսարակից:

Տարի մը մերը (1898ին) “բազմավէպի, մէջ (էջ 480) գրուեցաւ զարձեալ “Ամանք ի բանասիրաց ոժուիչ կը ստուգաբաննեւ ու-ծուի, եւ այս ստուգաբաննեւ թեան հակառակ չէ ու-ծուի բառը, վասն զի մեր լեզուի մէջ և եւ է երբեմ լծորդ տառեր են, եւն: Յուն. լատ. գաղ. արաբ. բջդ. եւն բառերն իրարու ետեւէ շարուելէ ու համեմատուելէ վերը՝ բարին ծագումը չկարենալով որոշել կ'աւելցուէր. “կարելի է, որ մի ուրիշ մեզ անձանօթ հին լեզուէ տառագարձութիւն ըլլայ, որուն մէջ գրիչին չենք կարող մինչ բայց շատ հաւանական է, որ զուտ հայերէն անծուի ըլլայ քան թէ տառագարձութիւնն, կամ օտար բառ մի:” — Բազմավէպի գէմ եւալ Խալկոնցի “Բիւրակն, զնուուած այլըց կարծիքով, կամ լաւ եւս ուրիշներուն (Ծին) կարծիքն երբեւ իւրը քալեցնելով. այս իւրն ածուի պարսկերն շշի բառէն փոխ առնուած համարեցաւ:

Մենք որ ուրիշ նպատակաւ կամ պի անեսակետով ածուու բառին ստուգաբաննեւ ետեան հետամուռ եղած էինք, տարի մը յառաջ գիմեցնիք ուսումնաթերթին աշխատակից մեր բարեկամ Պրոֆ. Հոլդէր Պետքերսնի, ուզելով իմանալ անոր կարծիքն այս ննդրոյս նկատամբ: Մեծ. Հայոգէտը համեցաւ 18 Յունիս, 1904 թուակիր նամակով մը պատասխանել այսպէս: “... Հերշչման (Arm. Gramm. էջ 412) կը հասատէ որ ուղիղ ձեւն է ածուի: Ես չեմ կրնար զայս վճռել, վասն զի չեմ գիտեր թէ Ա. Գրոց ննդրոյն ձեռագրաց գրչութիւնն ինչպէս է: Բայց եթէ ածուու իրգք ուղիղ ձեւն ըլլար՝ այն տեսն կարելի էր ա-կահանդիթեամբ ընդունիլ որ ածուու ազգակից է գերմ. Կօնե նոյնանիշ բառին հետ: Թէպէտ հնարաւոր է թէ ածուու ազգացութիւն ունի բառերու հետ՝ մը զգուարութիւն կայ. 1) ուսկից եկած է Հայ. ա. Ալաւերէնի մէջ և եւ է ձայներուն մինչ և ձայնառուն մը հետաքը չկայ: Յամենայն գէպս կրնայ ընդունուիլ որ ու ծագած է հնդեւը. ծէ. նաևսաւ օ մը կրնար հնդէկ. անցար-մի մէջ ա

ձեռվ յերեւան գալ: Բայց ըստ ի՞նչ հայ. ժ ձայնը՝ փոխանակ սպասուած էի, միայն այն կերպով կը մեկնուի եթէ ծի յաջորդող ո՞ւ նախնական ս կամ ն մըն է եւ ո՞չ ծ: 2) նախնական ն ձայնն ի՞նչ պատճառաւ կրուուած է հայերէնի մէջ: Յամենայն գէպս այս գժուարութեանը կրնայ բարձր իւր այլ բայց ասուգաբարանութիւնը համենցիւ ըլլալու: Aspirationen i Irsk երկանիութեան մէջ (էջ 192) ընդունած եմ որ գերմ. Կօնե ազգակից է հուլ. ցցին բառին հետ, այս պարագային ունդականը հուլ կորուած է պիտի լցնելու, իսկ ածուուի հետ = ցցին կրնար համեմատուիլ հուլ. օճա երկորին, = յուն. Ամփա: Այսու հանդերձ նաեւ հնարաւոր է թէ գերմ. Կօնե ոչ թէ հուլ. ցցին հետ ազգակից է, այլ իրերէն ցալ “ածուզ, բառին հետ ալերս ունի: Այն ասեն ածուզ Կօնե եւ ցալ կրնան առանց գժուարութեան իրարու հետ միցուիլ:”

Թէպէտ Պրոֆ. Հիւբըման յառաջադրու (Arm. Gramm. էջ 412) ածուի ընթերցուածը նախնական ձեւն համարած էր ի՞նչպէս վերը տեսնակը (էջ 347բ), սակայն իւր վերընին աշխատամիրութեան մէջ (Die altarmenischen Ortsnamen, 1904, էջ 395 եւ ծան. 1) յետո կոչում ըրաւ ընդունելով որ ածուու նախնաւոր ձեւն է, “յերնայն յեւ՝ ածուի:”, “Քանի որ կը պատճառաբանէ յրդ. Հայոգէտս, Ոլլոց մէջ դ. 8 ածուի կը գտնուի, ածուու ձեւն սկզբնական համարած եմ չք. 412: Բայց ոսկրարաբար հոն ուր զի տեղ անցած է ի, զով ձեւն սկզբնական է, վասն զի այս չ (Ը) ձայնը յետսագօյն հայերէնի մէջ շ (Ն) կ'ըլլայ, եւ այս ալ երբեմն ի:”

Աշաւակի ածուու բառին ստուգաբաննեւն համարու պատճառաթիւնը, որմէ յայտնապէս աեսնուեցաւ թէ ածուու ձեւն ուղիղ ու ձիշդ ընթերցուածն է:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Ա Խ Ե Ց Ւ Խ Ե Ն Տ Ր Պ Ա Զ Ո Ւ Ն Ե Շ Ն

Անենահին Հայերու դասակարգին կը վերաբեր Աւետիս էֆ. Պարտիզանեանեան, եւ կը յիշեցնելու մէջ պէզճեան Յարութիւնին եւ այլ հին ամբարանու ժամանակները: Գրիմէ դարու մը կեանքն ապրեցաւ նա, եւ խոր ծերու-

թեան մէջ փակեց իւր աշերն 1904ի նոյեմբերի 22ին:

Բնիկ Ադրբանուպոլսեցի, ծնած էր 1808—1810 թուականներուն:

Ցայ Հասակի մէջ Կ. Պոլիս բերուելով կը դաստիարակուի. կը զարգանայ զեղծեան Յարութիւն Ամբայի պաշտպանութեամբ, եւ հուսկ ապա ինքզիլիք կու տայ սեղանաւորական ասպարեզին, որուն մէջ նշանաւոր կը հանդիսանայ եւ Օսմ. Պետութենէն ալ մեծապէս կը գնահատաի:

Հազարադիւն անձնաւորութիւն մըն էր նա, եւ եթէ կը ներկայացնենք այսօր իր գէմբը, ոչ թէ անոր կենսագրութիւնն ընել է նպաստակինս, այլ՝ իր մահուան տարելիցին առթիւ յարգանքը մը, պատրիմ' ընեայել անոր յիշաւակինս, որ անմուաց պէտք է մայ թըրքահայուն կրթական պատմութեան մէջ:

Ինքն եղած է առաջնը կամ առաջններէն մին, որ զեղծեան Յարութիւն ամբայի թելազինը, 29

1828 կամ 1830 թուականներուն, պատրաստած է

Կ. Պոլսաց Ազգային վարժարաններու համար կրթական ծրագիր մը, որու մասին եղած սեղեկանինները գժամանաբար գեռ պարզ աւանդութիւններ են:

1856—58ի եւ 1858—60ի Ազգ. Գերագույն ժողովներու գործոն անդամներէն ինքն եղած է որ 1859 յունուար 9ի գերագույն ժողովի գումարումն մէջ Ազգային Ռւառմանական խորհուրդի մանհաւածեամբ զեղչական զգալի ընել տուած է, եւ յաջողած է ընտրել տալ 1859 յունուար 16ի Ռւառմանական խորհուրդը, որուն անդամ եղած է եւ ինքը՝ Աւետիս

Էֆէնարի Պարտիզաննեան, Ստեփան Ծալանեան Փաշայի եւ ասպետ Զունդի հետ¹:

Այս Աւուտմահան Խորհուրդին առաջին նիստին մէջն իսկ, Աւետիս Պարտիզաննեան, ինպէտ կ'աւանդեն այն ատենի Գերագույն ժողովը Ասենագրութիւնները², կ'առաջարկէ շուտով Ազգային ճեմարան մը հաստատել, կարեւորութիւն տալ իդական սեռի դաստիարակութեան առաջնել աղջկանց վարժարանները, որոնք շատ քիչ են եղեր այն ատենը:

Ազգ. Սահմանադրութեան հաստատութեան ժամանակը նպաստաւոր դերեր կատարած է նա. շատ անդամ ալ եղած է երեսփոխան եւ անդամ Ազգ. վարչութեան:

Գրեթէ 30 առ լին աւելի էր, որ քաջուած Ազգային գործերու ըրջանակն եւ սեղանաւորական ասպարեզին, իրեւ նահապեակը իւր զաւակաց ու թուանց բազմանդամ ակումբին մէջ:

Ազգին եւ երկրին անցնեալ իրերու խոսուն պատմագրութիւնն էր նա սկզբան. իր փորձութեան մէջ:

Ճառուութիւնն ու հմտութեամբ մեծապէս խորհրդատու միշտ կ'ըլլար եւ սեղեկատու պատմային կենանքի պատմութեամբ հետաքրքրութեառներուն:

Արժանի է որ այսպիսի անհատի մը գէմբը միշտ կենանքի մայ տօհմային ժամանակագրութեանց մէջ՝ բայց փափաքելի է ունենալ նաև անոր կենագրութիւնը, զըր կը պատրաստէ հարկաւ անոր բարեյիշատակ որդին, Թագուր Էֆէնարի Պարտիզաննեան:

¹ “Հանրէն Ամուսինյան թիւ 5, Մայիս 1905, էլ. 147.

² “Աւու էլ 148.

Այդ կենսագրական ծանօթութիւններուն մէջ, անտարակցո մէկէ աւելի էջեր պիտի կարդանք՝ ինքնոգնութեան, ազգասիրութեան ու ուսումնասիրութեան, ինչ որ նոր սերունդին համար օգտակարութենէ զուրկ չըլլար:

ԹՈՒՇԻՆ

ԸՆԴՀԻՄՍԻՆ ՕՍՈՒԹԻՒՆ

“ԲԱՐՁԻ, ԵՒ ԿՈՎՈԲՈՒԽԻ, ԲԵՇԵՐՈՒԽԻ
ԽԵԴՐՈՒԽԻ”

Մեծայարդ Բնապատում ըստ իւր վերջին խօսքը (տ. վերը՝ էջ 319—320), որ առաջինն շատ տարբերութիւն չունի: — Մեր պատասխանն ալ համառա պիտի ըլլայ:

Մենք ամէնէն յառաջ հաստատեցինք արդէն թէ բորբն է = *populus pyramidalis*, իսկ խառալին = *populus tremula* (տես ՀԱ. վերը՝ էջ 51—52): Երկրորդ անգամ Մեծ Բնապատումն առարկութիւնները մի առ մի ցրցինք ու նորանոր փաստերով աւելի հաստափեցինք մեր նախապէս ըստած (տ. էջ 285—86): Իսկ այսու պիտի ջանակը Մեծ, Բնապատումն “վերջին խօսքին տկար թելերը մի առ մի մկանել...”

Մեծ Բնապ, մեր սեսութեան ճշշդ հակառակ եղակացնութեան յանգելու, համար անշատ՝ իւր պապցոյներուն շարքը կը սկսի այսպէս: “Թող չկարծէ Ե՝ որ իշխանին եւ բորբն քառակութիւններուն կառավար առաջին անգամ ինդիր՝ հանողն ինքն է:” Մեծ համար ամանեւին նշանակութիւն չունի թէ “բարտի, եւ կաղամակի, բառերուն կառավար առաջին ինդիր՝ հանողն ող է, այլ թէ յուզուած ինդիրը իրաւանց նժամն ո՞ր կողմը կը հակի:...” — Մեծ, Բնապ, իւր խօսքն այսպէս յառաջ կը տանի: “Հաստոց արգէն ծախօթ է որ գաւառականներէն ունակ այս երկու բառերն ու ծառերն իրաւանց կը խառնէն: Գլխաւորբար ի Խոտորջորտ առջի կունենայ այս խառնակութիւնը:” — Ակացիյ: — Խոտորջուցոց բարբառին մէջ բորբն է րօք. *pyramidalis*, իսկ իշխանին՝ րօք. *tremula*: — Միթէ մինչեւ հիմայ մեր պապցուցանել ուզածն ալ այս չէ՞ր: Մատենագրաց եւ միւս գաւառականներու հետ համար իմացածը խառնակութիւն է:... Զարմանաթի խառնակութիւն եւ մանաւանդ զարմանաթ պապցոյց....

Յարդ, Յօդուածագրին կը վերաբարձր ներ իւր՝ սա խօսքը, “բնականաբար երբ մէկն

ուղէ “ցրենին”, “գարի” ըսել, եւ “գարւոյն”, “ցորեն”, այլ եւս անհնար է այնպիսւցն հետ բնապատմական ցուցումներով խօսիլ...”

Մեծ, Բնապատումն առ ի չգոյէ իրեն նպաստաւոր պապցոյներու, յառաջ բերած էր ըսածն հաստատող փաստեր, զօրոնք էր իր իրեն գէմ գարեւցինք, զարմանք կը յայսնէ որ իւր յառաջ բերած օրինակներն իրեն գէմ մեծ փաստի զգութիւն գեցած են, վան զի ինքն ուրիշ կարեւ ուր նպաստական յառաջ բերած էր զանոնք...” Այսինքն թէ՝ որովհետեւ մեկ պապցուց էրնիք որ ամեն գաւառաբար բարի մէջ բորբն ըսելով րօք. *pyramidalis* ծառը կ'իմացուի, իսկ րօք. *tremula* բացատրութեամբ՝ իշխանինի թէ. Մեծ, Բնապատում ուզած է մեր այս փաստերուն ստուգութիւնը իրին: Այս պատճառաւ “Բէջիւկերէի կողմերէն մեծ ինսակով եւ — — իւր իսկ ձեռքով կտրեր, ու բերեր է ք. *tremula* ճիւղ մը, նշնպէս եւ ճամբաններու քովիր անկուած ք. *pyramidalis* ծառէն ճիւղ մը, եւ ցոյց տուեր է Մշեցւոց, որոնց իւրին րօք. *pyramidalis* բԱՐՏԻ անունը տուեր են, աւելցնելով թէ “մէկ կաղամակին չենք մանշար, կերևները Կ'ԷԼԱՑՅՈՒ: Ուրեմն բացայայտ է թէ ինչպէս միւս գաւառականներուն նշնպէս ալ Մշեցւոց բարբառին մէջ րօք. *pyramidalis* ծառնին բորբն անունը կը տրամի. բնականաբար Մշեցի գաշտաբնակ մը կրնայ տեսած շըլլալ զկաղամախինս, բայց գիտէ որ լինոները (անտառները) կը գտնուի: Մշեցւոց այս օրոշ ու պայծառ “խօֆը” ըստ Բնապատումի, ցոյց կու այս (եղբը) պարզապէս որ մեր պատառական Մշեցիները՝ ընդ որ թերեւս շատ մը վճիր արձակովները..., չեն կրնայ զանազանել իշխանին ու բարձին, վասն զի այս ծառերը թէ իւրուն, թէ հասունի, թէ գուռուած պէտուի իրարու շատ կը նմանին, բ. շատերը միայն բորբն անունը գիտեն, եւ գ. վարժ աչքի պէտուի հայ զանազանելու համար այս երկուն իրարմէ, շատ քիշերը եւ այն բուսաբանութեան պարագողները կրնան այս զանազանութիւն ընել:” — Զիր վճիր: Ա.Յ. Մեծ, Բնապատումն է որ օհնե այլու ձրի վճիր կարձակ եւ զայն այլոց կը վերացրէ, երբ րօք. *tremula* եւ րօք. *pyramidalis* ծառերուն ճիւղերը ձեռքը բռնած՝ կը հարցընե Մշեցւոցն՝ “այս ծառերուն ինչ անուն կու տան ձեր տեղը:” — Մշեցին անունը կու այս խնդրենք, այս շատ պատասխանին մէջ “բարտին ու կաղամա-